

אל מול העיוורון

דרך הסורמה דיזי - זיכרונות ממסע באתיופיה

ב־1992 נסעתי לאתיופיה.

לא ארחיב כאן על השתלשלות העניינים שהביאה אותי לצאת למסע. אספר רק שהרקע לנסיעתי היה ההבנה שמהו אינו כשורה בחיי. במשך שנים ניסיתי לפתח את דרכי המקצועית בעולם, והרגשתי שהדבר אינו עולה בידי, ולא נראה שום סימן מבשר טוב באופק. ואז עלה בדעתי שהבעיה איננה בי, או בדרך שבה בחרתי, אלא משהו עמוק בהרבה הטבוע בתרבות האופפת אותי. משהו, שככל שאנסה, לא אצליח לראותו מתוך המקום שבו אני נמצא. הבנתי שכל המושגים שאני משתמש בהם לספר לעצמי את הסיפור על חיי, להקנות משמעות לדברים, כולם ילידי התרבות המערבית, ובהבנה של רגע החלטתי שעלי לנסוע למקום שמעולם לא היה תחת שליטת המערב.

שבוע לאחר מכן, הייתי על מטוס לאתיופיה.

הקטעים שכאן הם פרגמנטים מתוך סיפור המסע שלי.

1. עיוורון

קורִיט הוא כפר לא גדול, המשמש כשוק למספר שבטים החיים באזור, בני הדיזי והסורמה. קל היה לזהות אותם: הדיזי הם ממוצא בנטו, קטנים וחומים, בעלי אף פחוס ושפתיים עבות. בני הדיזי לובשים בגדים צבעוניים מאוד, בעיקר הנשים בחצאיות צהובות או ורודות, שמילאו את השוק במרכולתן: ערמות קטנות של פלפלים, קישואים, דלעות, ושורשים שונים, וכן גושי בשר עטויי זבוכים מונחים על שקים על האדמה.

הסורמה הם נילוטים (אנשים שמוצאם מאזור נהר הנילוס במזרח אפריקה), גבוהים מאוד וכהים מאוד. עורם שחור, כמעט כחלחל, אפיהם ישרים וצרים, שפתותיהם דקות, וגולגולותיהם מאורכות לאחור כמו פסלה המפורסם של נפרטיטי. בני הסורמה אינם לובשים הרבה. הגברים הסתובבו בשוק בקבוצות קטנות, נושאים חניתות ורובים. על כתפי אחדים מהם מוטלת שמיכה קטנה ברישול, וזהו. שום בגד אחר שיסתיר את יופיים. רובם עסקו במכירת זהב, גושים קטנים של עפרה גולמית שמצאו בנחלים בהרים. אלה נפרשו על חתיכות בד קטנות שנשקלו ונצררו בצרורות. נשות סורמה בודדות הביאו צרורות קנה סוכר ודלועים. נדמה היה לי שבשוק זה ניתן לערוך סחר חליפין באותה מידה שניתן להשתמש בכסף... ידידי החדשים הזמינו אותי להתארח בבית אחד מהם, ואני קניתי בשוק כמה שומים וצרור גדול של גמבות יפות במיוחד, גדולות ועסיסיות, כדי להכין לכולנו פסטה ברוטב פלפל לארוחת הערב.

בעוד אני קולף את השומים וחותר את הפלפלים, ומקשיב לשיחתם של חברי החדשים, חשתי שאצבעותי שורפות מעט במגע עם הירקות. לא נתתי לכך את דעתי, אלא שעתה החלו גם עיני לדמוע, ומבלי דעת הרמתי את ידי לנגבן.

הרגשתי כאילו אש צרבה את עיני. הכאב היה כה עז, החום כה לוחט, שלרגע הייתי משותק כולי. לא יכולתי לפקוח את עיני, לא יכולתי לזוז, ולא יכולתי לעשות דבר בידי שעדיין אחזו בסכין. אני חושב שצעקתי, Water, Water, ומישהו הושיט לי בקבוק מים. ניסיתי לשטוף את עיני, אך לא יכולתי לפקוח

אותן, וגם לא העזתי לקרב את ידי לפני שמא ישרוף לי יותר. מיששתי את דרכי בחושך אל פתח הטוקול, והתיישבתי, אוחד בקבוק מים מבלי שאוכל להשתמש בו. עיני היו יבשות ושורפות. כשניסיתי לפקוח אותן לא ראיתי דבר, רק הרגשתי אש בוערת בעפעפי. ישבתי שם, רגעים ארוכים, והכאב לא הצליח להסיח את דעתי מהמחשבות שעלו: "אולי זהו זה, אולי התעוררתי?"; "ואיך אצא מכאן אם התעוררתי, איך אשוב הביתה?" ברקע שמעתי את חברי החדשים מצחקקים. זה לא בדיוק הקל עלי.

אני מנסה להיזכר איך הרגשתי כשישבתי שם סומא: שילוב מוזר של כאב ופחד ושלווה על שמה שקורה הוא מה שצריך לקרות. אני מזהה אפילו סוג של סקרנות הנוכחת בי תוך כדי כל זה. משהו חי בי מתעורר וכבר מנסה לראות מבפנים איך עשויים החיים להיות, עיוור פתאום במקום הרחוק הזה. בזיכרון התחושות, במקביל לפחד ולכאב, אני חש גם פתיחות מלווה בהתרגשות. חלק בי נעור לחיים אל מול העיוורון. עולה בי המילה לתת.

כשאני מנסה להיכנס אל תוך הזיכרון, אני רואה שלעיוורון יש צבע, כתום. כמוכך. הרי היה אור שמש בחוץ, ואני ישבתי על סף הדלת כשפני לאור. זה הרי הצבע של האור מבעד לעפעפיים הסגורים. יש משהו בעיוורון הכתום הזה שמרגיש נינוח, מצד אחד איני רואה דבר, ומצד שני העולם הבלתי נראה הופך פתאום להיות יותר נראה. יש תחושה של חדות בתשומת לב לצלילים ולאנשים שסביב. גם התמונות שבראשי מקבלות מימד חד יותר, ראייה שלא באמצעות העיניים מתחזקת כשלא רואים. באופן פרדוקסלי העיוורון הוא הזדמנות לראות טוב יותר...

לאחר כמה דקות של ישיבה בצל המשקוף, החלו עיני לדמוע. אט אט, הכאב שכך, והדמעות זלגו, שטפו את העיניים מבפנים. דמעות רותחות, צורבות, זלגו על לחיי, וכשפתחתי את עיני לכדי סדק נוכחתי שלא התעוררתי לגמרי. יכולתי לראות אור!

אינני יודע כמה זמן זה נמשך. לי זה נראה כמו נצח, להם, אולי כמה דקות. לאחר שראייתי שבה, שטפתי את ידי שעדיין שרפו מאוד מהמגע עם הפלפל, וחיככתי אותן בחול. נזהרתי מאוד שלא לקרב אותן לפני, הנחתי לדמעות לעשות את שלהן. כשחזרתי פנימה רעי צחקו וטפחו על כתפי. ערימת הפלפלים החצי חתוכה עוד היתה בקערה, ואני התרחקתי ממנה. הזמנתי את חברי להשתמש בה, ואחד מהם טיגן אותם עם השום על המחבת. באותו ערב אכלתי פסטה נקייה, ללא רוטב. חברי לעומת זאת, אכלו לתיאבון את הפלפלים החריפים עד אימה, צחקו, וחשפו שיניים לבנות בחושך.

2. עיוורון ואלפנטיטיס

הדיזי הם חקלאים, מגדלי בקר ותבואה, בעוד שהסורמה הם ציידים לקטים. בין הדברים שהבדילו ביניהם, לכך ממבנה גופם ותרבותם, היו מחלותיהם הניכרות לעין. בין בני הסורמה היו פה ושם בעלי עין לבנה. אולי קטרקט או מחלת עיניים אחרת. הופתעתי לראותה גם בקרב אנשים צעירים.

רבים מבני הדיזי, לעומת זאת, לקו באלפנטיטיס: מחלת "רגל הפיל". רבים מהמבוגרים, אך גם צעירים אחדים, היו בעלי רגליים נפוחות מאוד, בדרך כלל השוק שמעל לכף הרגל היתה תפוחה, לעתים עד הסתרת כף הרגל כמעט לגמרי. העור בגידולים אלה היה גס וסדוק, לעתים עד זוב דם או מוגלה. לעתים נראו הגידולים הללו ככדים מאוד. קשה לי לדמיין שגידול כזה אינו כואב. עם זאת, האנשים שנשאו אותם, התנהגו כאילו אין בהם דבר, וגם חבריהם התעלמו מהגידול ומכיעורו.

באתיופיה שמעתי הסבר למחלה: בני הדיזי חיים עם הבקר שלהם בתוך הבקתות, ותולעים טפיליות שחיות בצואת הבקר, הן הגורם למחלה.

ומה בדבר העיוורון של בני הסורמה? מה דינו של בן סורמה סומא? איך ישרוד ביער? ומה גורם למחלה זו? לא שמעתי כל הסבר לגורם לה ולעובדה שהיא נפוצה בקרב הסורמה ולא בקרב הדיזי בכל מקום שראיתי את בני הסורמה בקבוצות כמעט תמיד היה מישהו עם קטרקט בעין אחת או בשתי העיניים. הם

תמיד רצו, תמיד נעו בריצה כמו בדילוגים. גם הסומים למחצה רצו עם כל האחרים. איך רצו? האם פיתחו חושים אחרים שאפשרו להם לרוץ כך ביער? אולי הראייה היא לא דבר כל כך מרכזי...

בזיכרוני אני מנסה לחזור למקום הזה ולהתבונן בו מתוך מודעות למרחב שלא בראייה. חוויית העיוורון הארעי שלי עוזרת. בתחושי אני חווה את המקום הרבה יותר גדול. אני חווה את המקום כבן סורמה, ללא מילים, ללא תמונות. איך יודעים איפה קצה השביל? עד איפה מותר לי ללכת? איפה אסור לי לעבור? איך מרגישים את זה?

עניינה אותי מאוד העובדה שהמחלות הללו כה ייחודיות לכל אחד מהגזעים - אף ששניהם שוכנים באותו חלק של העולם. אני משוכנע שהדבר מעיד על הבדלים מהותיים בתרבות או בגנטיקה, או בסביבות החיים שלהם. מכלול ההבדלים בין בני הדיזי ובני הסורמה, צורתם החיצונית, מחלותיהם, שפתם, סגנון התנהגותם, כל אלה העידו על היותם עמים נפרדים לחלוטין שחיים בנתק תרבותי ופיזי למרות הקירבה הגיאוגרפית ההדוקה ביניהם. התחלתי לתהות על פשר העניין, איך ייתכן שאלה ואלה נפגשים יום יום לאורך הדרך המשותפת, אך אינם מתערבבים אף פעם?

3. חיים על הדרך

מדי ערב הגענו לתחנות מנוחה - מקומות במרחק של יום הליכה נינוחה אלה מאלה, בקרבת מקור מים (אם כי לעתים קרובות היה זה בור די מעופש ובוצי). בתחנות המנוחה שכנו חיילים של צבא אתיופיה, שתפקידם היה לשמור על השלום בדרך - קו הגבול בין ארץ הדיזי ממזרח וארץ הסורמה ממערב, שהם חולקים מימי קדם. נוכחותם של החיילים כמעט לא מורגשת. בדרך כלל ישבו להם בבקתה שלהם והעבירו את הזמן במשחק מנקלה (משחק אבנים אפריקאי). באחת התחנות, כשבני הדיזי מצטופפים בבקתות, ואילו הסורמה מפוזרים ביער ובשדות סביב, סיפר לי חייל שידע מעט אנגלית שבין הדיזי והסורמה שוררת איבת עולם. הטריטוריות שמעבר לדרך, בשני הצדדים, הן לגמרי לא ניטרליות: בני דיזי לא יעזו לחנות ממערב לדרך ובני סורמה נמנעים בדרך כלל מלהיכנס לארץ הדיזי. תפקידם של החיילים לשמור על השלום לאורך הדרך; הם לא מתערבבים במה שקורה בצדדים. החוק שולט רק בגבול.

מדי פעם בפעם מתלקחות מריבות מקומיות, אך נראה שהסדר הקיים, קיים כבר מאות ואלפי שנים. ברור שהדרך היתה שם מאז ראשית ההיסטוריה, שכן היא עוקבת אחר תוואי קרקע טבעי שלא ניתן לשנותו, וזוהי הדרך היחידה לנוע לאורך הרכס במהירות. אני משער שגם בעלי חיים משתמשים בדרך זו כדי לנוע לאורך הרכס.

יש הסכם בלתי כתוב בין הדיזי לסורמה שכולם חולקים את הדרך. הסכם זה מאפשר סחר בין שני העמים הצרים זה לזה, בכפרים ובנקודות המפגש שעל הדרך. הדרך היא גם גבול מפריד וגם מקום משותף של שלום, ולכל אורכו הגבול הוא מקום מפגש לא נקודתי כי אם לינארי.

4. גבול

הסורמה ממששים ומריחים את הגבול, יש לו ריח, יש לו טקסטורה. יש הבדל ברור בין ריח האדמה במפנה המערבי לבין ריח האדמה במפנה המזרחי. אחר הצהריים המפנה המערבי מקבל את השמש ויש לו ריח של קש חם בשמש, מעורב בריח אדמה לחה בצל כבד. למפנה המזרחי לעומתו יש ריח של שיחים מאובקים ושמץ... משהו... כמו אה, עולה אולי מהסלעים שהתחממו בשמש כל היום. הצמחים מריחים אחרת כשהם בשמש או בצל, כשהם חמים או קרים... בבוקר יש למפנה המזרחי את ריח הבוקר שלו ולמפנה המערבי את ריח הבוקר הייחודי שלו. עתה ברור לי, שכלל אי-אפשר להתבלבל; יש ריח לגמרי ברור. זהו גבול פיזי, אמיתי, הוא באמת שם. לגבול יש ריח. כעת אני נזכר שאפילו קולות הציפורים שונים משני הצדדים: במערב יש הרבה יותר ציפורים. כעת אני מבין שהחוויה הסורמית של העולם נשענת דווקא על מכלול החושים האחרים. העיוורון אינו קריטי, כי הראייה אינה חוש יחיד.

דגנית ברסט, מתוך הסדרה "2014", הרפסת פיגמנט של תצלום שחור לבן וגואש

ומה בדבר הדיזי? איך הם תופסים את הגבול?

הדיזי כל הזמן שרים. הדיזי שרים כמו שהסורמה רצים. הם הולכים ושרים, או הולכים ומדברים והם אף פעם לא בשקט. הם יוצרים סדר בנוף, בקולם. מכלול חושיהם עסוק כל הזמן בתפיסת הדיבור או השירה של בני האדם האחרים. קולות הטבע, תחושת האדמה (עד כמה שניתן לחוש אותה מבעד ל"עור הפיל" של הרגל החולה) נסוגים לרקע וכמעט שאינם מובחנים.

הדיזי הולכים בדרך יחד או בקבוצות קטנות. הם נעים במרחב המוכר, הנזכר, המסופר. הם לומדים בעל פה אלה מאלה את כל השבילים שבין הכפרים, הם יודעים איפה הקצה כי עד לשם הם הלכו עם מישהו שהראה להם, ואם הם לא יודעים, הם נעזרים במי שידוע. הדיזי נוכחים לא מתוך תשומת לב למקום, אלא מתוך תשומת לב לסיפור של המקום. הידע מועבר מאחד לשני, אין להם את הידע הסורמי של ה"כאן ועכשיו" של התמצאות במרחב, אלא ידע של "כך היה" שהם לומדים בעל פה. לכן הם נוהגים בביטחון כה רב ומגלים כה מעט סקרנות במקומות שהם מכירים.

◆